

Colin P. Mitchell, *The Practice of Politics in Safavid Iran (Power, Religion and Rhetoric)**

Cihat AYDOĞMUŞOĞLU**

Kanada'daki Dalhousie Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden (Associate Professor-Doç. Dr.) Safevi çağı İran coğrafyasının siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel ve dinî durumu ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Colin P. Mitchell tarafından kaleme alınan *The Practice of Politics in Safavid Iran (Power, Religion and Rhetoric)* [*Safevi İrani'nda Siyaset Uygulamaları (Güç, Din ve Retorik*¹)] adlı eser, Londra merkezli meşhur ve saygın yayınevi I. B. Tauris tarafından BIPS Persian Studies Series (İran Araştırmaları Serisi) arasından 2009 yılında yayınlanmıştır. Yazarın ayrıca Safevilerle ilgili “*New Perspectives on Safavid Iran: Empire and Society (ed.) (Safevi İrani Üzerine Yeni Bakış Açılırları: İmparatorluk ve Toplum)*, Iranian Studies Series, London: Routledge, 2011” adlı bir çalışması daha vardır.

Eser, *Giriş* bölümünden sonra dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm *Kıyameti Yaymak (1501-1532)*, ikinci bölüm *Kozmolojilerle*² *Mücadele (1532-1555)*, üçüncü bölüm *İkinci Tövbe (Pişmanlık) (1555-1576)* ve son bölüm ise *Kral Geri Döndü (1576-1598)* başlıklarından oluşmaktadır.

Giriş (s. 1-16) kısmında yazar, Antik Dönem Pers Mitolojisi'nin İslâmi şekle dönüşümünü, Safevi şahlarının Antik dönem Pers krallarının çok geniş

---

* Colin P. Mitchell, *The Practice of Politics in Safavid Iran (Power, Religion and Rhetoric)*, I. B. Tauris Publishers, London, 2009, 292 sayfa.

** Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, aydogmusoglu@ankara.edu.tr

¹ Retorik (Belâgat), sözün veya yazının anlatım temizliğini, güzelliğini ve etkinliğini sağlamak için başvurulan yolları inceleyip kurallara bağlayan sanattır. Bkz. Büyük Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr

² Kozmoloji, bir bütün olarak Evren'i konu alan bilim dalıdır. Kozmogoni ise Gök ile Yeryüzü varlıkları üzerindeki inanış ve düşüncelerdir. Bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, TTK, Ankara, 1995, s. XV.

ilahi yetkilerine benzer şekilde mutlak otorite temin etmelerini ve Mürşid-i Kâmil olarak Kayıp İmam'ın temsilcileri olmalarını anlatmaktadır. Burada Safevi Devleti'nin dinî altyapısını ve dayandığı dinî temelleri Şii doktrinleri çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır. Yine bu bölümde Ortaçağ İslâm tarih yazıcılığının bir devamı sayılabilecek İslâmî Devre Fars tarih yazıcılığı ile *İnşâ* ve *Münşî* kavramları üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Safevi Devleti'nin politik örgütlenmesi ve devlet yapısı da bu bölümde genel hatlarıyla üzerinde durulan hususlardandır. Yazar, bu bölümü Ortaçağ tarihi kaynaklarına ve modern İran çalışmalarına dayalı olarak oluşturmuştur. Firdevsi, el Farabî, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd, Nasireddin Tusî, Devvânî, Nizâmî, Vassaf, Kâşîfî, Kazvinî ve Handmîr [Handemir] gibi Ortaçağ tarih yazarı ve düşünürleri ile Kathryn Babayan, Sholeh Quinn, Colin Heywood ve G. E. Von Grunebaum gibi modern araştırmacılar yazarın faydalandığı isimlerdir.

Kıyameti Yaymak (1501-1532) başlığını taşıyan birinci bölüm (s. 19-68), “İsmail'in Zuhûru”, “Nuh Tufanı'nın Habercisi: Safevi İdaresindeki Mesiyantik ve Mistik Yenilikler”, “Fars Bürokrasi Kültürü'nün İyileşmesi ve Mektupsal Retorik'in Yayılması (1541-1524)” ile “Tahmasb'ın İlk Yılları ve Fars-Türk Algısı (1524-1532)” şeklinde alt başlıklara ayrılmıştır. Yazar bu bölümde, İsmail'in Tebriz'de saltanatını ilan edip Şii mezhebi odaklı Safevi Devleti'nin teşekkülüne değindikten sonra Safevi devlet mekanizmasındaki Şia orijinli değişimleri ve meşruiyet algısı üzerinde durmaktadır. Burada devletin kalem ehli (bürokrasi) denen sınıflarına yapılan Fars orijinli atamalar ile Safevi ülkesine çağrılan Şii âlimlerden bahsedilmektedir. Bölümün sonunda ise Şah Tahmasb'ın saltanatının ilk yıllarındaki Kızılbaş Türkmen aşiretleri (Rumlu, Tekelü ve Ustacalu) arasında vuku bulan kargaşalar ve bu çatışmalara Fars ve devşirme unsurların karışmasından bahsetmiştir.

Kozmolojilerle Mücadele (1532-1555) başlığını taşıyan ikinci bölüm (s. 68-104), “Hakaret Retoriği: el Kerekî ve Şii Savunma Modelleri”, “Kadı Kazvinî ve Ehl-i Kalem” ile “Mistik Etkiler ve Safevi İnşa Geleneği” alt bölümlerinden oluşmaktadır. Burada Safevi resmi mezhebî olan Şiiğin devletin dinamiklerini oluşturması ve Şii düşüncesinin İran halkı arasında tatbiki için Suriye, Bahreyn, Lübnan (Cebel Âmil) ve Irak'tan yapılan ulema (Kerekî, Abdul Âli, İzzeddin Hüseyin b. Abdüssamed Şeyh Bahaî, Lütfullah b. Abdülkerim vs.) ithali ile bunun sonuçları, Fars vezir Mir Şerefeddin Muhammed (Kadı-yı Cihan Kazvinî)'nin ılımlı idaresi ve Fars unsura verdiği destek ile Safevi inşa ve tarih yazımı geleneğinin oluşumu ve temel ilkeri üzerinde durulmaktadır.

İkinci Tövbe (Pişmanlık) (1555-1576) adını taşıyan üçüncü bölüm (s. 104-145), “Doğu’ya ve Kazvin’e Yönelme”, “Süleyman Mecazları” ve “Çok Renkli Tepkiler: Abdi Bek Şirazî ve Yönetim” olmak üzere üç alt başlığa ayrılmıştır. Bu bölümde, başkentin Osmanlı akınlarından korunmak amacıyla Şah Tahmasb devrinde Kazvin’e taşınması, Doğu’da Özbek Ubeydullah Han ile Horasan odaklı mücadele, Şehzade Beyazid ile Kanuni Sultan Süleyman’ın mücadelesi ve Şehzade’nin Şah Tahmasb’a sığınması, İslâmî referanslar ile efsanevi İran krallarının etki ve yetkilerinin birleştirilmesi ile bunun Safevi inşa ve tarih yazımına etkileri anlatılmaktadır. Bölümün son kısmında Safevi yönetiminde etkin olan Abdi Bek Şirazî ve eseri *Tekmiletü’l Ahbâr* hakkında da yorum ve bilgiler yer almaktadır.

Kitabın *Kral Geri Döndü* başlığını taşıyan dördüncü bölümü (s. 145-198) ise “Şah II. İsmail’in Ulema’ya Meydan Okuması”, “Şah Hüdabende Devrindeki Yeni Birlik Ruhu” ve “Yeni Safevi Hâkimiyet Anlayışının Planlanması” alt başlıklarına ayrılmıştır. Bu bölümde, Şah II. İsmail’in müfrit Şii politikalarından sıyrılıp en azından dinî anlamda Sünnî anlayışa ve dolayısıyla Osmanlı Devleti’ne yakınlaşma çabaları ve buna İran coğrafyasındaki Şii ulemanın tepkisi, güçlü Kızılbaş (Türkmen) reislerinin yetkilerinin azaltılması, Şah Muhammed Hüdabende çağındaki otorite boşluğu ve Perihan Hanum ile Mehd-i Ulya’nın yönetimde güç kazanması, merkezi otoritenin zayıflamasına paralel olarak artan doğuda Özbek ve batıda Osmanlı taarruzları ile Şah I. Abbas (1587-1629) devrinde Safevi devlet mekanizmasındaki mühim reformları ve bunların sonuçları üzerinde durulmuştur.

Eserin son bölümünün ardından özet bir sonuç bölümü ile detaylı hazırlanmış ve Safevi çalışmaları için rehber olabilecek kadar kıymetli bir kaynakça bulunmaktadır. Çeşitli ülkelerde ve kütüphanelerde bulunan yayınlanmamış yazma eserler, neşredilmiş Farsça kaynaklar ile çeşitli dillerde hazırlanmış akademik eserler burada tafsilatlı olarak verilmiştir.

Eserde Safevi idarî, askerî ve sosyo-kültürel hayatına etki eden faktörler ve Safevi devlet anlayışının oluşumu üzerinde durulmaktadır. İlhanlı, Timurlu (Çağatay), Türkmen (Ak Koyunlu-Kara Koyunlu) ve Osmanlı askerî ve idarî mekanizmalarının, geleneğin ve tarih yazıcılığı hususiyetlerinin Safevileri ne şekilde ve nasıl etkilediği ortaya konmaya çalışılmıştır. Tabii burada halen tartışılan Şia [Şîî] mezhebi ve özelliklerinin Safevi yurdu ile sosyo-kültürel ve dinî yaşantıyı nasıl şekillendirdiği meselesi üzerine de bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Safevi idare mekanizmasını kavrayabilmek için anahtar kavramlar üzerinde açıklamalarda bulunulan çalışmada yazar, Safevi yönetim ve meşruiyet anlayışı ile tarih yazıcılığı-inşa geleneği mefhumlarını kaynaklara inerek ayrıntılı olarak anlatmaya çalışmıştır. Az bulunan arşiv vesikaları ve Farsça kaynaklar ışığında Safevi ideolojisi ve idarî mekanizmasının nasıl işlediğini gözler önüne seren yazar, ilginç tespit ve yorumlarıyla Safevi çalışmaları için yeni ufuklar açmayı başarmıştır.

Detaylı ve zahmetli bir çalışmanın ürünü olan bu eserde, Safevi çağı Farsça ana kaynaklar (Habibü's Siyer, Âlem-âra-yı Şah İsmail, Ahsenü't Tevârih, Müntehâbü't Tevârih, Hümayunnâme, Âyin-i Ekberî, Târih-i Cihân-âra, Hüsalatü't Tevârih, Cevâhirü'l Ahbâr, Tekmiletü'l Ahbâr vs.) ile döneme ait seyahat ve sefâret raporları ve son olarak da İngiliz, Fransız, Alman ve İtalyan akademisyenler (Rudolph Mathee, Andrew Newman, Elke Niewöhner-Eberhard, Irene Melikoff, Charles Melville, Michel Mazzaoui, Ann K. S. Lambton, Walther Hinz, Willem Floor, J. A. Boyle, Jean Aubin, Roger Savory, Hans Robert Roemer, Claude Cahen, Gerhard Doerfer, C. E. Bosworth vs.) tarafından yazılmış modern araştırma eserleri kullanılmış ve yorumlanmıştır. Yazar, az bilinen yazma eserleri (Münşeât-ı Tusî, İnşa-yi Âlem-âra, Risâle-yı Kavânin vs.) dahi görmüş ve Şah Tahmasb'ın nezdine gelen Venedik elçisi Michel Membre'nin raporlarına da eserinde yer vermiştir.